

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК 94”1914/19[82.111Хемінгуэй09 : 82.161.3Гарэцкі09]

ТРАЦЦЯК
Зоя Іванаўна

**ІДЭЙНА-МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ
ВАЙНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ Э. ХЕМІНГУЭЯ І М. ГАРЭЦКАГА:
АГУЛЬНАЕ І АДМЕТНАЕ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасцях 10.01.03 – літаратура народаў краін замежжа (амерыканская);
10.01.01 – беларуская літаратура

Мінск 2013

Работа выканана ва ўстанове адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»

Навуковы кіраўнік

Кандакоў Дзяніс Аляксандравіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры сусветнай літаратуры і
культуралогіі УА «Полацкі дзяржаўны
ўніверсітэт»

Афіцыйныя апаненты:

Мусіенка Святлана Піліпаўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры польскай філалогіі
УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Я. Купалы»

Васючэнка Пётр Васільевіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры беларускай мовы і
літаратуры УА «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт»

Апаніруючая арганізацыя

УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя М. Танка»

Абарона адбудзецца «24» студзеня 2014 г. у 14.30 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.12 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце (220030, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд. 62; тэл. вучонага сакратара: 327-61-40).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы «__» снежня 2013 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Хмяльніцкі М.М.

УВОДЗІНЫ

Творы амерыканскіх і беларускіх пісьменнікаў, прысвечаныя Першай сусветнай вайне, – арганічная частка сусветнай літаратуры. У сучасных умовах, калі пагроза новага татальнага канфлікту застаецца надзвычайнай, кнігі пра падзеі 1914 – 1918 гг. зноў успрымаюцца як перасцярога ўсяму чалавецтву.

Напрыканцы 1910-х і ў 1920-я гг. перад амерыканскай і беларускай прозай паўстала праблема ўвасаблення вайны новага тыпу. Калі пісьменнікі з ЗША абаяліся, напрыклад, на творы А. Бірса і С. Крэйна пра Грамадзянскую вайну (1861 – 1865), то папярэдняя айчынная традыцыя адлюстравання батальных падзей па розных прычынах засталася практычна незапрацаванай. Тым не менш беларускія літаратары (М. Гарэцкі, Я. Колас, Я. Купала, К. Чорны і іншыя) стварылі новую літаратурную класіку, у якой асэнсоўвалася вайна, якая захапіла і Беларусь, і беларусаў.

М. Гарэцкі адзначыў неабходнасць вывучэння літаратурнай спадчыны, прысвечанай Першай сусветнай, у артыкуле «Беларуская літаратура пасля “Нашае нівы”»¹. Яго прапанова застаецца актуальнай для беларускай навукі. Тыпалагічныя сыходжанні ў творах замежных аўтараў і ў вершах Я. Купалы, Я. Коласа, З. Бядулі і іншых, згаданыя ў артыкуле, пакуль што разгледжаны недастаткова.

Творчасць **Э. Хемінгуэя** (*Ernest Miller Hemingway*, 1899 – 1961) і **М. Гарэцкага** (1893 – 1938) як аб’ект дысертацыйнага даследавання выбрана невыпадкова. Асноўным крытэрыем адбору паслужыла прыналежнасць мастакоў слова да аднаго пакалення, якое атрымала падобныя негатыўныя ваенныя досведы і здолела творча яго асэнсаваць. Тэматыка, прынесеная вайной, вылучалася навізнай. Экстраардынарнасць падзеі спрыяла стварэнню ў амерыканскім і беларускім пісьменстве апавяданняў і раманаў, якія адрозніваліся ад кніг папярэднікаў і сучаснікаў, перш за ўсё з Заходняй Еўропы.

На фоне кніг Э. Хемінгуэя, іншых замежных пісьменнікаў рэльефней паўстае думка пра тое, што ўнікальнасць твораў М. Гарэцкага палягае ў нацыянальным кампаненце. Пісьменнік адлюстраваў сусветназначныя падзеі праз назіранні беларуса-сялянкіна, беларуса-абывацеля і беларуса-інтэлігента. Здабыткі творцы дапоўнілі карціну вайны, створаную заходнееўрапейскімі і амерыканскімі празаікамі. Дзеючымі асобамі яны рабілі персанажаў-прадстаўнікоў сярэдняга класу ці пратэганістаў-працоўных. Кампаратыўнае прачытанне спадчыны М. Гарэцкага спрыяе раскрыццю яе самабытнасці ў кантэксце сусветнага прыгожага пісьменства.

Упершыню падабенства паміж найбольш знакамітымі творамі пра Першую сусветную замежных аўтараў (у тым ліку Э. Хемінгуэя) і кнігамі М. Гарэцкага разгледзелі А. Адамовіч, Г. Адамовіч, Дз. Бугаёў, Т. Голуб, М. Кенька, Е. Лявонава, М. Мушынскі, Т. Тарасава, М. Тычына, І. Чыгрын і іншыя.

¹Гарэцкі, М. Беларуская літаратура пасля «Нашае нівы» / М. Гарэцкі // Успаміны, артыкулы, дакументы / М. Гарэцкі; склад. А. Ліс, І. Саламевіч. – Мінск: Маст. літ., 1984. – С. 193 – 213.

Тыпалагічнае вывучэнне творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага дазваляе зразумець спецыфіку мастацкага мыслення пісьменнікаў, вылучыць агульныя і адметныя рысы ў адлюстраванні Першай сусветнай, разгледзець, як нацыянальны менталітэт уплывае на асэнсаванне падзей вайны, прыцягнуць увагу заходнееўрапейскіх і амерыканскіх даследчыкаў да твораў беларускага класіка на ваенную тэматыку. Гэта вызначае **актуальнасць** працы.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь працы з буйнымі тэмамі і праграмамі

Вывучэнне ідэйна-мастацкіх асаблівасцей асэнсавання Першай сусветнай вайны ў творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага адпавядае асноўным кірункам даследаванняў кафедры сусветнай літаратуры і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта і звязана з выкананнем тэм навукова-даследчых прац ДБ № 1926 «Беларуская мова і літаратура ў кантэксце славянскіх, германскіх і раманскіх моў і літаратур: гісторыя і сучаснасць» (2006 – 2010), ДБ № 2311 «Славянскія, германскія і раманскія мовы і літаратуры: агульнае і адметнае ў гістарычным і сучасным узаемадзеянні нацыянальных культур» (2011 – 2015).

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – выяўленне тыпалагічных ідэйна-мастацкіх рыс у творах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага пра Першую сусветную вайну.

Для дасягнення заяўленай мэты ставяцца і вырашаюцца наступныя *задачи*:

- вызначыць асноўныя мастацкія прынцыпы пабудовы твораў пра Першую сусветную вайну і тыпалогію іх функцыянавання ў прозе заходнееўрапейскіх, амерыканскіх і беларускіх аўтараў;

- вылучыць агульнае і адметнае ў адлюстраванні падзей перыяду вайны ў малой прозе Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага, аналізуючы мастацкую форму, асаблівасці мастацкай прасторы і часу;

- прасачыць нацыянальную спецыфіку раскрыцця падзей Першай сусветнай вайны ў раманнай спадчыне Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага;

- выявіць агульнае і адметнае ў прозе пра вайну Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага ў аспекце тыпалогіі літаратурнага суб'екта.

Аб'ект і прадмет даследавання

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца пражытыя творы Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага, прысвечаныя Першай сусветнай вайне. Для непасрэднага аналізу ўзяты зборнік апавяданняў «*First Forty-Nine Stories*» («Першыя сорок девять апавяданняў», 1939) і раманы «*Fiesta*» («Фіеста», 1926), «*Farewell to Arms*» («Бывай, зброя!», 1929), «*Across the River and into the Trees*» («За ракой, у ценю дрэў», 1950) Э. Хемінгуэя; апавяданні М. Гарэцкага «Літоўскі хутарок» (1915), «Генерал» (1916), «Рускі» (1925), «На этапе» (1916), замалёўка «Пакінутыя

хаты» (1921), «Сібірскія абразкі» «Уцекачы» (1923) і «Палонны» (1926), аповесць «Ціхая плынь» (1917 – 1930) і дакументальна-мастацкі твор «На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)» (1926), раман «Віленскія камунары» (1931 – 1932). У якасці дадатковага матэрыялу выкарыстаны публіцыстычныя працы і лісты Э. Хемінгуэя; аповесці «У чым яго крыўда?» (1926), «Меланхолія» (1920-я гг.), «Камароўская хроніка» (1931 – 1939), філасофска-алегарычныя творы «Лявоніус Задумекус» (1931 – 1932) і «Скарбы жыцця» (1932 – 1935, 1937?), п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч» (1925) М. Гарэцкага.

Прадмет даследавання складаюць агульныя і адметныя ідэйна-мастацкія асаблівасці асэнсавання Першай сусветнай вайны ў творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Асноўныя прынцыпы пабудовы твораў пра Першую сусветную вайну былі распрацаваны ў раманах, аповесцях і апавяданнях брытанскіх, нямецкіх, французскіх пісьменнікаў. Гэта дае падставы для распрацоўкі тыпалогіі функцыянавання дадзеных прынцыпаў у амерыканскай і беларускай прозе. Як найбольш значныя, у тым ліку для творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага, мы вылучаем наступныя: прынцып суаднесенасці аўтабіяграфічнага, дакументальнага і мастацкага пачаткаў, змена статусу апавядальніка і персанажа, хранатоп, які характарызуецца тэмпаральным разрывам, супрацьпастаўленне, зварот праз адзінкавае да агульначалавечага, натуралістычная дэталізацыя, адлюстраванне крызісу старых аксіялагічных устаноў, скасаванне высокага статусу персанажа-індывіда, асаблівыя адносіны пражыткаў да смерці (мартызм). Паглыбленая распрацоўка гэтых прынцыпаў істотна ўзбагаціла паэтыку традыцыйнай рэалістычнай прозы, развіла ў ёй мадэрнісцкія тэндэнцыі. Аналітычнае вивучэнне асноўных прыёмаў адлюстравання вайны ў літаратурна-мастацкім творы дазволіла вызначыць істотныя асаблівасці ўвасаблення баявых дзеянняў у кнігах амерыканскіх, беларускіх і заходнееўрапейскіх творцаў.

2. Услед за Л. Талстым, які распрацаваў прыёмы адчужанасці і ўнутранага маналогу, выкарыстаныя ў «Севастопальскіх апавяданнях», Э. Хемінгуэй і М. Гарэцкі разглядалі падзеі Першай сусветнай вайны ў творах малой апавядальнай формы. Лёс пратаганіста з ЗША і Беларусі раскрыўся праз арганічнае спалучэнне рэалістычных сродкаў апавядання і некаторых мадэрнісцкіх форм арганізацыі тэксту (прыёмы мантажу, «плыні свядомасці»), што з'яўляецца асновай тыпалагічных суаднясенняў. Пражаікі звярнуліся да іншасказання, каб падкрэсліць, што невялікі трагічны эпізод вайны – заканамернасць сусветнага маштабу. Пісьменнікі паказалі разбуральны ўплыў вайны на асобу персанажа.

3. У якасці галоўных дзеючых асоб Э. Хемінгуэй («Фіеста», «Бывай, зброя!») і М. Гарэцкі («На імперыялістычнай вайне») выбралі апавядальнікаў,

надзеленых творчым патэнцыялам. На Першай сусветнай пратаганісты вылучаліся здольнасцю да самарэфлексіі. Яны прыйшлі да высновы, што дзеянні іх сучаснікаў на полі бою дэграізаваліся. Смерць не асацыявалася з ахвяраваннем сябе ў імя іншых. Апавядальнікі параўновалі баявыя дзеянні з хваробай, а ўласнае раненне ўспрымалі як паўнавартасную смерць, уваскрэснуць пасля якой дапамогуць новыя каштоўнасці. Пісьменнікі звярталіся да біблейскіх і міфалагічных вобразаў і матываў (агнец, патап, рака, мост, голуб).

Прырода сусветнай вайны прадвызначыла тыпалагічныя аналогіі ў творах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага як на ідэйна-канцэптуальным, так і на сюжэткампазіцыйным узроўнях. Сярод іх вызначаюцца стварэнне негатыўнага вобраза вайны, пазбаўленага гераічнага пачатку; адсутнасць персанажа-ворага, які меў процілеглыя каштоўнасці і быў надзелены адрозным светапоглядам; прызнанне ворагам не рэальных асоб, а зброі і смерці; адлюстраванне стану адчужанасці чалавека ад самога сябе (вынік уздзеяння безасабовага механізму вайны). Адмоўна пісьменнікі ўспрымалі татальную ваенную ўніфікацыю, якая знішчыла каштоўнасць асобы.

4. Э. Хемінгуэй і М. Гарэцкі фарміравалі свядомасць апавядальнікаў-творцаў у адпаведнасці з нацыянальнымі традыцыямі і ўяўленнямі. Беларус асацыяваў вайну з крывавай і абсурднай працай пад прымусам, сысці з якой не дазваляла прысяга, прынятая перад таварышамі па зброі. Да выпадковага ранення амерыканец успрымаў вайну як аналаг гераічнай гульні ці спаборніцтва. Калі баявыя дзеянні выходзілі з-пад кантролю і пагражалі жыццю, лагічным было заключэнне «сепаратнага міру». Адразу пасля заканчэння тэрміну знаходжання на вайне амерыканцы адчулі, што страцілі практычна ўсе каштоўнасці, якія кіравалі іх папярэднім жыццём. Выхадзец з беларускага сялянства, які прысвяціў жыццё нацыянальнаму адраджэнню, не лічыў падобную праблему актуальнай. Такія пазіцыі актуалізуюць спецыфіку традыцый амерыканскай і беларускай культур і вызначаюць асноўныя адрозненні ў ацэнках падзей Першай сусветнай вайны Э. Хемінгуэем і М. Гарэцкім.

Асабісты ўклад саіскальніка

Вынікі дысертацыйнага даследавання атрыманы аўтарам самастойна, зыходзячы з аналізу існуючых літаратуразнаўчых прац, прысвечаных актуальным праблемам вывучэння літаратуры пра Першую сусветную вайну, тэарэтычных распрацовак у галіне параўнальна-гістарычнага літаратуразнаўства і дэталёвага вывучэння праявітых твораў на ваенную тэматыку амерыканскіх, беларускіх і заходнееўрапейскіх аўтараў.

Апрабацыя вынікаў даследавання

Прамежкавыя і канчатковыя вынікі даследавання прадстаўлены ў выглядзе дакладаў на наступных міжнародных і рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях: Першы міжнародны навуковы семінар «Філалагічная навука: гісто-

рыя і сучаснасць, школы і метады, праблемы і перспектывы» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 10 – 12 красавіка 2008 г.); Міжнародны навуковы семінар «Рамана-германская філалогія ў кантэксце гуманітарных навук і праблемы падрыхтоўкі спецыялістаў» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 10 – 11 красавіка 2009 г.); Канферэнцыя маладых навукоўцаў «Junior Researchers' Conference» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Наваполацк, 22 – 23 красавіка 2009 г.); 18-я Беларуска-міжнародная канферэнцыя «Грамадскія і гуманістычныя каштоўнасці ў амерыканскай і еўрапейскай літаратурах і культуры» (УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт», Мінск, 13 – 15 мая 2009 г.); Міжнародны семінар «Гісторыка-тэарэтычная база сучасных літаратуразнаўчых даследаванняў» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 9 – 10 красавіка 2010 г.); European and National Dimension in Research. Junior Researchers Conference (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Наваполацк, 28 – 29 красавіка 2010 г.); 19-я Міжнародная навуковая канферэнцыя «Адзінства ў разнастайнасці: уплыў мінулага і сучаснасць» (УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт», Мінск, 13 – 15 мая 2010 г.); Чацвёртая міжнародная навуковая канферэнцыя «Гендар і праблемы камунікатыўных паводзін» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 28 – 29 верасня 2010 г.); European and National Dimension in Research. Junior Researchers Conference (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Наваполацк, 27 – 28 красавіка 2011 г.); Міжнародная навуковая канферэнцыя «Слова – тэкст – кантэкст. Метады, сродкі і прыёмы аналізу мастацкага твора і літаратурнага працэсу» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 6 – 7 мая 2011 г.); V Машэраўскія чытанні (Віцебск, УА «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава», 29 – 30 верасня 2011 г.); Міжнародны навукова-метадалагічны семінар «Філалагічныя дысцыпліны ва ўніверсітэцкай адукацыі: навука, метадалогія, методыка» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 4 – 5 мая 2012 г.); XX і XXI Гарэцкія чытанні «Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць» (Мінск, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, 14 чэрвеня 2012 г., 15 лютага 2013 г.); 22-я Міжнародная навуковая канферэнцыя Расійскай асацыяцыі выкладчыкаў англійскай літаратуры, Беларускай асацыяцыі амерыканскіх даследаванняў, Беларускай асацыяцыі выкладчыкаў англійскай мовы «Праблема нацыянальнага вачыма Старога і Новага Свету» (Мінск, УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт» 26 – 28 верасня 2012 г.); II Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя маладых навукоўцаў «Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследавання» (Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 22 сакавіка 2013 г.); Міжнародны навукова-метадалагічны семінар «Пошукі аптымальнай метадалогіі літаратуразнаўчых даследаванняў: перспектывы гісторыка-кантэкстуальнага і іншых падыходаў да вывучэння літаратуры і мовы» (УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», Полацк, 10 – 11 мая 2013 г.).

Апублікаванасць вынікаў даследавання

Асноўны змест дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 26 публікацыях: 11 артыкулаў апублікаваны ў зацверджаных ВАК часопісах (6,89 аўт. аркуша), 9 – у навуковых зборніках (2,59 аўт. аркуша), 6 – у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый (2,7 аўт. аркуша). Агульны аб'ём апублікаваных навуковых матэрыялаў – 12,18 аўт. аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі

Дысертацыйнае даследаванне складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі працы, трох глаў і заключэння, бібліяграфічнага спісу. Поўны аб'ём дысертацыі выкладзены на 126 старонках. Асноўны тэкст займае 104 старонкі. Бібліяграфічны спіс складае 19 старонак, 294 крыніцы.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Першая глава «**Вопыт асэнсавання Першай сусветнай вайны ў заходнееўрапейскіх і амерыканскай літаратурах**» складаецца з двух раздзелаў.

Раздзел 1.1 «**Тыпалогія прынцыпаў адлюстравання ваеннай рэчаіснасці ў заходнееўрапейскіх і амерыканскай літаратурах**» прысвечаны праблеме тыпалогіі асноўных мастацкіх прынцыпаў пабудовы твораў пра падзеі 1914–1918 гг.

Існуе некалькі варыянтаў падзелу дадзеных кніг на пэўныя групы. Згодна з ваенным вопытам празаікаў, вылучаюцца працы, створаныя непасрэднымі ўдзельнікамі баявых дзеянняў: («Агонь» («*Le Feu*», 1916) А. Барбюса; «Праз жыта» («*Through the Wheat*», 1923) Т. Бойда; «Вялізная камера» («*Enormous Room*», 1922) Э.Э. Камінгса; «Вайна малодшага афіцэра» («*A Subaltern's War*», 1929) Ч. Кэрынгтана; «Смерць героя» («*The Death of a Hero*», 1929) Р. Олдынгтана; «Тры салдаты» («*Three Soldiers*», 1921) Дж. Дос Пасаса; «На Заходнім фронце без перамен» («*Im Westen nichts Neues*», 1929) Э.М. Рэмарка; «Вайна» («*Krieg*», 1928) Л. Рэна; «Падарожжа на край ночы» («*Voyage au bout de la nuit*», 1932) Л.-Ф. Селіна; «У сталёвых навальніцах» («*In Stahlgewittern*», 1920) Э. Юнгера і інш. Навукоўцамі разглядаліся творы тых аўтараў-сучаснікаў, якія не ўдзельнічалі ў вайне на полі бою (напрыклад, В. Вулф, С. Цвэйг, Б. Шоў і інш.).

Э. Ленгэл вылучыў «літаратуру расчаравання» (*literature of disillusionment*), што ўспрымала ўзброены канфлікт як згубу цывілізацыі і шлях да разбурэння асобы (творы А. Цвэйга, Р. Олдынгтана, Р. Ралана, А. Барбюса, Э.М. Рэмарка, Дж. Дос Пасаса і іншых). Ёй проціпастаўлялася традыцыя асэнсавання вайны як станоўчага элемента ў перыяд сталення чалавека, як магіі-мастацтва, што пры-

носіла эстэтычную асалоду (аповесці і раманы В. Боймельбурга, Э.Э. Дзвінгера, Ч. Кэрынгтана, Р. Мотрама, А. дэ Мантэрлана)².

Творы пра Вялікую вайну Э. Квін падзяліў на прапагандысцкія, альбо кнігі ў яе падтрымку (*supportive, propagandaliterature*), і літаратуру «гнеўна-іранічных вобразаў» (*anger and ironic images*), якая пазбаўляла яе гераічнага патэнцыялу. Да першага кірунку навукоўца адносіў творы Р. Брука, Р. Кіплінга, Э. Уортан і іншых, да другога – А. Барбюса, Ф.М. Форда, Э. Хемінгуэя, Дж. Дос Пасаса³.

Навукоўца Е. Ламбэрці засяродзілася на «антырытарычным рамане» (*anti-rhetoricnovel*), прадстаўленым працамі Э.М. Рэмарка, А. Барбюса, Ф.М. Форда, Э. Хемінгуэя і Дж. Дос Пасаса⁴.

Беларуская даследчыца В. Судлянкова лічыць, што кнігі, прысвечаныя ваеннай тэме, падзяляюцца на дзве групы: «франтавыя» і «пасляваенныя». У «франтавых» творах аб'ект мастацкага адлюстравання – ваенны час (раман «Смерць героя» Р. Олдынгтана, «Бывай, зброя!» Э. Хемінгуэя). «Пасляваенныя» кнігі акцэнтуюць увагу на працэсе вяртання пратаганіста з вайны да мірнага жыцця (раманы У. Фолкнера «Сарторыс» («*Sartoris*», 1929), «Салдацкая ўзнагарода» («*Soldiers' Pay*», 1926), Ф.С. Фіцджэральда «Вялікі Гэтсбі» («*The Great Gatsby*», 1925), апавяданне Э. Хемінгуэя «Салдацкі дом» («*Soldier's Home*», 1925)⁵.

Большасць класіфікацый літаратуры пра Першую сусветную вайну накіроўвае літаратуразнаўчае даследаванне ў гістарычнае, грамадска-палітычнае, медыцынскае, філасофскае рэчышчы.

На аснове папярэдніх тэарэтычных звестак мы распрацавалі тыпалогію асноўных мастацкіх прынцыпаў пабудовы твораў пра падзеі 1914 – 1918 гг. Асаблівай увагі патрабуе вывучэнне прынцыпу суаднесенасці аўтабіяграфічнага, дакументальнага і мастацкага; змены статусу апавядальніка і персанажа; хранатопу, які характарызаваўся тэмпаральным разрывам; супрацьпастаўлення; звароту праз адзінкавае да агульначалавечага; натуралістычнай дэталізацыі; адлюстравання крызісу старых аксіялагічных устаноў; скасавання высокага статусу персанажа-індывіда; мартызму. Асобныя заходнееўрапейскія і амерыканскія пісьменнікі лічылі перспектыўным выкарыстанне прыёму мантажу (для адлюстравання атмасферы ваеннага хаосу).

² Lengel, E.G. German and British Memoirs of the First World War [Electronic resource] / E.G. Lengel. – 2009. – Mode of Access: <http://www.firstworldwar.com/poetsandprose/ww1lit.htm>. – Date of access: 15.08.2012.

³ Quinn, E. History in Literature: A Reader's Guide to 20th-century History and the Literature it Inspired / E. Quinn. – New York, 2004. – 381 p.

⁴ Lamberti, E. Introduction / E. Lamberti // Memories and Representations of War. The Case of World War I and World War II; ed. by E. Lamberti and V. Fortunati. – Amsterdam – New York, NY, 2009. – P. 1 – 23.

⁵ Судленкова, О. Мифологема солдатского возвращения в английской и американской литературах / О. Судленкова // Контексты мировой литературы: сб. науч. ст.: к 70-летию проф. А.А. Гугнина; редкол.: Д. Кондаков (отв. ред.) [и др.]. – Новополоцк: ПГУ, 2011. – С. 245 – 247.

У раздзеле 1.2 «**Ваенная тэматыка ў амерыканскай прозе першай трэці XX ст.: ад гераізацыі да антываеннага пафасу**» аналізуюцца ўзнікненне і бытаванне твораў, прысвечаных падзеям 1914 – 1918 гг. Літаратуру ЗША пра Вялікую вайну можна назваць атыповай (у параўнанні з заходнееўрапейскай), бо яе антываенны пафас вынікаў не толькі з непасрэднага баявога вопыту літаратараў, але і з агульначалавечых разважанняў пра разбуральны пачатак узброенага канфлікту; не толькі з наступстваў адлюстраванага ў творах нямецкіх, брытанскіх і французскіх аўтараў ваеннага неўрозу і расчаравання ў жыцці, але і з бездапаможнасці ў момант сутыкнення з камандаваннем на радзіме.

У залежнасці ад глыбіні ведання ваеннай рэчаіснасці, амерыканскія літаратары па-рознаму ўвасобілі падзеі 1914 – 1918 гг. Паводле Г.Дж. Аткинса, на пачатку 1920-х гг. у літаратуры ЗША, прысвечанай падзеям 1914 – 1918 гг., суіснавалі дзве процілеглыя плыні: традыцыйная (папулярная) і наватарская (мадэрнісцкая) (*popular and modernist war literature*)⁶. Традыцыйная літаратура межавала з прапагандай, яна падкрэсліла негатыўны характар вайны ў Еўропе. Пісьменнікі разглядалі ўдзел ЗША ў вайне ў сувязі з абаронай цывілізацыі. Прыгоды, распаўсюджванне ідэй дэмакратыі ў састарэлай Еўропе, пакаранне «бошаў» – характэрныя тэмы такіх твораў. Як найвышэйшую каштоўнасць К. Даўсан, Н.П. Даўсан, Дж. Томасан, А. Эмпі, Э. Шыпман-Эндроз разглядалі «дэмакратыю» ў акопах: вайна знішчыла класавыя адрозненні і ўтварыла гераічную масу. Чалавек не прыпадабняўся да вінціка ў ваеннай машыне, а свядома культываваў дысцыпліну і бескарыслінасць, што падводзілі яго да адмовы ад індывідуальных запатрабаванняў. Акрамя ідэалаў мужнасці і подзвігу, для папулярнай літаратуры характэрны культ самаахвярнага смерці на полі бою. Аўтары замоўчвалі трагічныя эпізоды, канцэнтраваліся на гумарыстычных па змесце замалёўках.

Наватарская (мадэрнісцкая) плынь раскрыла пасляваенны лёс ветэрана, іранічна разгледзела ідэалагічныя асновы ўваходжання краіны ва ўзброены канфлікт. Т. Бойд, Э.Э. Камінгс, У. Фолкнер, Э. Хемінгуэй лічылі вайну трагічнай недарэчнасцю, адмаўлялі ёй у гераічным патэнцыяле, хаця і карысталіся катэгорыяй «гераічнае» для стварэння іранічнага эфекту. Яны ўвасобілі матыў «вайны-памылкі»: амерыканскаму грамадству перашкаджалі і бойня ў Еўропе, і ветэраны, што вярталіся дадому скалечанымі. Найлепшымі сродкамі адгарадзіцца ад праблем былі прызнанне вайны памылкай і дэгераізацыя салдата. Чалавек з парушанай баявымі дзеяннямі псіхікай успрымаўся як анамальная з’ява, што павінна адысці на перыферыю грамадскага жыцця. Служба ў войску ЗША неаднойчы разглядалася ў творах амерыканскіх празаікаў. Звязана гэта з тым, што пісьменнікі (у адрозненне ад еўрапейскіх калег) аб’ектыўна мелі менш часу і магчымасцей знутры зведаць жахі ваеннай рэальнасці. Для іх трагедыя вай-

⁶ Atkins, G.J. Honor, Glory, and Individualism: Placing the American Literature of the First World War in a Cultural Context / G.J. Atkins // A Thesis Submitted to the Faculty of the Graduate College of the Oklahoma State University in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Master of Arts. – Oklahoma Panhandle State University, July, 2005. – 89 p.

ны атаясамлівалася не з масавым забойствам на перадавой, а з замахам на іх грамадзянскія свабоды, з гвалтоўным аб'яднаннем іх асобы з гіганцкай разнамоўнай салдацкай масай.

Глава 2 «Сродкі ўвасаблення падзей Першай сусветнай вайны ў творах малой апавядальнай формы Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага» складаецца з трох раздзелаў. Творы малой апавядальнай формы пісьменнікаў базіраваліся на абмежаваным, але эфектыўным наборы мастацкіх прыёмаў. Сярод іх асобнае месца займала спалучэнне прыватных эпизодаў быцця і ўніверсальных высноў: будзённыя падзеі Вялікай вайны, паводле Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага, былі добрай ілюстрацыяй агульначалавечых заканамернасцей, якія рэльефна праявіліся ў прыфрантавой паласе і на полі бою.

У раздзеле 2.1 «Мірная і ваенная рэчаіснасць у зборніку Э. Хемінгуэя “Першыя сорок дзевяць апавяданняў”»: узаемапраціканненне і проціпастаўленне» разглядаецца матыў «вайны-кантынуума», што яднае асобныя творы Э. Хемінгуэя. Структура і змест зборніка падпарадкаваны дзвюм мэтам: распавесці пра ўзаемадачынненні мірных часоў і перыяду вайны (падзеі Першай сусветнай вайны, грэка-турэцкага ўзброенага канфлікту і грамадзянскай вайны ў Іспаніі – непарыўнае цэлае, звязанае матывам гвалтоўнай смерці), даследаваць іх уплыў на душэўны стан персанажаў – тыповых прадстаўнікоў тагачаснага грамадства.

Кніга вызначалася арыгінальным спалучэннем матэрыялу, створанага ў розны час. Даследаванне зборніка патрабуе аналізу ўзаемасувязей асобных яго частак, аб'яднаных рознымі сродкамі: постацю Ніка Адамса, паказанага на шляху сталення; тэмамі гвалту (падчас баявых дзеянняў, на карыдзе, у грамадскім жыцці ў асноўным пасля 1918 г.), войнаў і ўсеагульнага заняпаду; захаваннем у кнізе назваў арыгінальных зборнікаў («У наш час», «Мужчыны без жанчын», «Пераможца не атрымлівае нічога»). Узятая ў сукупнасці, яны дапаўнялі адна адну, у мінімізаванай форме перадавалі змест.

У кантэксце зборніка вайна ўспрымалася як з'ява літаральная і ўяўная. Яна закранала і матэрыяльны свет, і духоўную сферу персанажа. Галоўны сродак стварэння вайны-кантынуума – адлюстраванне разнастайных праяў смерці, што разбурыла трывіяльнасць будзённага існавання на вайне і ў мірны час, вызваліла ад сканцэнтраванага на дробязях ладу мыслення. Узаемадзеянне і проціпастаўленне катэгорый «міру» і «вайны» – вынік доўгатэрміновага назірання Э. Хемінгуэя за рэальнымі гістарычнымі падзеямі, якія падказалі спосаб арганізацыі частак зборніка «Першыя сорок дзевяць апавяданняў».

Раздзел 2.2 «Лёс беларуса на Першай сусветнай вайне ў малой прозе М. Гарэцкага» прысвечаны разгляду апавяданняў «Літоўскі хутарок», «Генерал», «На этапе», «Рускі», замалёвак «Пакінутыя хаты», «сібірскіх абразкоў» «Уцекачы» і «Палонны», аповесці «Ціхая плынь». У сярэдзіне 1910-х гг. М. Гарэцкі адным з першых у новай беларускай літаратуры пачаў распрацоў-

ку ваеннай тэматыкі. Задача, якая стаяла перад празаікам, была надзвычайнай. Айчыннаму пісьменству было складана абaperціся на папярэднюю традыцыю адлюстравання вайны. Звяртацца, напрыклад, да паэтыкі воінскіх аповесцей з беларуска-літоўскіх летапісаў, традыцый М. Гусоўскага або Г. Пельгрымоўскага, Я. Вісліцкага або Я. Радвана, Я. Баршчэўскага або К. Каліноўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча або М. Багдановіча было праблематычна. Па-першае, прырода і спосабы вядзення ўзброеных канфліктаў у мінулыя часы і ў XX ст. адрозніваліся, па-другое, палітычны складнік твораў мінулых эпох патрабаваў адаптацыі да задач літаратуры ў час новага нацыянальнага Адраджэння. Максім Гарэцкі зрабіў першыя спробы ўзнавіць ваенную рэчаіснасць у творах малой апавядальнай формы. Аб'ектам адлюстравання быў шараговы чалавек і тыповая сітуацыя. Празаіка цікавіла псіхалагічная сфера персанажа, што трансфармавалася на вайне. Для раскрыцця дадзенага працэсу ён спалучаў мастацкія і дакументальныя элементы, эксперыментавалі з фігурай апавядальніка.

Адзін з кірункаў творчасці М. Гарэцкага – адлюстраванне таямніц светабудовы і чалавечага быцця («патаёмнага») персанажам-выхадцам з народа. Удзел празаіка ў Першай сусветнай дазволіў яму вылучыць новыя аспекты праблемы. Пісьменнік заўважыў, што праявам «патаёмнага» лягчэй выйсці на паверхню ў экстрэмальнай сітуацыі. Калі чалавеку пагражала смерць, яго натура са зразумелай і звычайнай ператваралася ў варожую і жорсткую ў дачыненні да іншых. Многія індывідуальныя характарыстыкі асобы губляліся, індывід траціў здольнасць разважаць і выказваць думкі ўголас. Такія змены адлюстраваны, напрыклад, у апавяданнях «Рускі» і «Літоўскі хутарок». Недарэчасць і марнасць удзелу беларуса ў вайне – дамінанта ў апавяданні «Генерал» і аповесці «Ціхая плынь». Трагедыя нацыі раскрылася не праз награвашчванне батальных сцэн, а праз заглыбленасць ва ўнутраную сферу дзеючых асоб.

У раздзеле 2.3 «**Прытчавы характар апавяданняў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага пра Першую сусветную вайну**» вывучаюцца два значныя аспекты. Творы малой апавядальнай формы Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага вызначаліся мэтанакіраваным пераасэнсаваннем спадчыны Л. Талстога, прысвечанай падзеям вайны. Ад гераічна-ўзнёслага апісання ратных спраў пісьменнікі звярнуліся да абсурдна-выпадковых падзей Першай сусветнай. Каб перадаць атмасферу хаосу і антыгераічны пафас вайны, яны карысталіся нейтральнай лексікай, прастамоўямі, табуіраванымі словамі. Э. Хемінгуэй не звяртаўся да катэгорыі «нацыянальнае». Беларускі пісьменнік памножыў негатыўныя наступствы вайны: раскрыў уплыў нацыянальнага ўціску на «малыя» народы Расійскай імперыі.

Прыватныя эпізоды вайны, паводле Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага, былі добрай ілюстрацыяй агульначалавечых заканамернасцей. Яны рэльефна праявіліся ў прыфрантавой паласе, полі бою. Нягледзячы на спецыфічныя адносіны да рэлігіі, пісьменнікі карысталіся асноўнымі прыёмамі напісання прытчы (невя-

лікі эпiзод быцця, які лёгка развіць у апавяданне, выкарыстанне сімвалаў і алюзій, зварот да трансфармаваных агульнавядомых сюжэтаў, спецыфічныя абагульненыя імёны-мянушкі).

Глава 3 **«Нацыянальная спецыфіка ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў раманах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага»** прысвячаецца раманам «Бывай, зброя!» і «Фіеста» Э. Хемінгуэя, дакументальна-мастацкаму твору «На імперыялістычнай вайне» і раману «Віленскія камунары» М. Гарэцкага. Пісьменнікі вырашылі раскрыць падзеі 1914 – 1918 гг. праз зварот да ўнутранага быцця апавядальніка-творцы, які негатыўна ставіўся да забойства чалавека на перадавой і ў тыле.

У раздзеле 3.1 **«Эвалюцыя поглядаў на Першую сусветную вайну ў раманах Э. Хемінгуэя: ад гераічнай авантуры да адчування “страчанасці”»** падаецца працэс распаду рамантычна-гераізаванага ўспрымання Першай сусветнай вайны, на змену якому нарадзілася пачуццё расчаравання. Скасаванне высокага статусу асобы ў перыяд з 1914 па 1918 г. вымусіла і праявіла, і персанажаў рамана «Бывай, зброя!» (у першую чаргу Фрэдэрыка Генры) перагледзець адносіны да праблемы «чалавек і вайна». Яна пачала выяўляцца ў экзістэнцыяльным плане: як трагічнае сутыкненне індывіда з недарэчным, варожым і абьякавым светам, што кіраваў чалавекам праз згубную псеўдалогіку вайны.

У адрозненне ад іншых кніг пра «страчанае пакаленне», раман «Фіеста» – твор, у якім гэта паняцце разглядалася шматаспектна. На прыкладзе трох груп персанажаў прасочвалася неаднастайнасць іх поглядаў на вайну і месца ў народжаным ёю сусвеце (ад адчування абсалютнай бездапаможнасці (Брэт, Кэмпбэл) да рамантызаванага супрацьстаяння (Кон) і, у рэшце рэшт, да спроб прызвычаіцца і выпрацаваць новыя каштоўнасці). Блізкай аўтару была маральна-этычная пазіцыя Джэйка Барнса, зломленага, але непераможанага ўдзельніка вайны. Як падкрэсліў Э. Хемінгуэй, нягледзячы на экстраардынарнасць вопыту гэтага пакалення, ім не наканавана стаць унікальным пакаленнем у гісторыі цывілізацыі. Перад імі не раскрыліся таямніцы светабудовы.

У раздзеле 3.2 **«Успрыманне Першай сусветнай вайны беларусамі-інтэлігентам і беларусам-абываццелам (на матэрыяле кніг “На імперыялістычнай вайне” і “Віленскія камунары”»** аналізуюцца творы вялікай апавядальнай формы, цалкам ці часткова прысвечаныя падзеям узброенага канфлікту татальнага тыпу. Звяртаючы ўвагу на дату яго публікацыі (1926 г.), варта адзначыць, што кніга – айчынная праява «ваеннага буму» (*war boom*) у сусветнай літаратуры ў 1928 – 1930 гг.

Структурная і моўная арганізацыя твора надзвычай важныя. Гэта пераходная рэалістычная апавядальная форма, што наблізілася да мадэрнісцкага рамана, які характарызаваўся вольным спосабам выкладу матэрыялу і пільнай

увагай да ўнутранага свету чалавека. Пісьменнік пайшоў на незвычайны для беларускай літаратуры таго часу фармальны эксперымент, спалучыў пад адной вокладкай розныя тыпы аповеду: эпістальны, дзённікавы і традыцыйны (часцей за ўсё ад імя першай асобы). У творы зліліся ў адно статычны (роздумы персанажа пра ўласны духоўны стан, быццё грамадства, лёс беларусаў) і дынамічны (адлюстраванне падзей, звязаных з вайной) кампаненты кампазіцыі.

Дзеючая асоба ў творы – вольнапісаны інтэлігент-беларус. З аднаго боку, яго быццё на вайне нельга назваць унікальным. Але М. Гарэцкі падкрэсліў, што вопыт персанажа надзвычайны: ад іншых вайскоўцаў яго аддзяляла нацыянальная прыналежнасць, здольнасць да самарэфлексіі, набытая з вялікімі цяжкасцямі адукацыя. Лявон Задума – носьбіт пэўных нацыянальных каштоўнасцей (цярплінасць, спагада да іншых, вернасць прысязе), якія не змяніліся на вайне. Яго цікавасць да «патаёмнага» прытупілася, але гэта не азначала, што ён страціў здольнасць да яго інтэлектуальнага спасціжэння. Апошняя характарыстыка (у сукупнасці з жаданнем службы на карысць Бацькаўшчыне) не дазваляе разглядаць яго як тыповага прадстаўніка «страчанага пакалення».

На фоне надзеленага творчымі здольнасцямі персанажа вылучаецца постаць галоўнага героя рамана «Віленскія камунары» Мацея Мышкі. Гараджанін-беларус успрымаў вайну не як агульначалавечую навалу, а як пагрозу ўласнаму жыццю і дабрабыту. М. Гарэцкі вымусіў дзеючую асобу разглядаць вайну як крыважэрную пачвару, што паглынула кожнага. Беларускі пісьменнік заўважыў, што голад (хутчэй за іншыя пакуты на вайне і ў мірны час) забіваў душэўныя памкненні, пераўтвараў чалавека ў механізм.

Раздзел 3.3 «**Асэнсаванне Першай сусветнай вайны апавядальнікамі-творцамі ў раманах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага**» прысвечаны параўнальна-тыпалагічнаму вывучэнню раманаў «Бывай, зброя!», «Фіеста» амерыканскага празаіка і кнігі «На імперыялістычнай вайне» беларускага пісьменніка. Раскрыццё падзей Першай сусветнай праз назіранні апавядальніка-творцы – адна са значных рыс, што характарызавала раманы Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага. Выбар галоўных герояў сведчыў пра імкненне пісьменнікаў занатаваць «суб’ектыўны» погляд удзельніка вайны. Таму празаікі пазбягалі панарамных карцін адступлення баявых адзінак. Яны не характарызавалі побытавае становішча на лініі фронту, адмовіліся ад абмалёўкі маштабных баявых аперацый. Прэрагатыва аддавалася прыватным поглядам персанажа-апавядальніка на новае і надзвычайнае: тое, што кідалася ў вочы не абагульненай масе людзей, а асобнаму пратаганісту. Падобны падыход дапамог пісьменнікам пераацаніць папярэднія ўяўленні пра вайну, падаць яе рэчаіснасць у новым ракурсе.

Моўны складнік адыграў асаблівую ролю ў стварэнні мастацкай прасторы твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага. Празаікі імкнуліся распавесці пра складаныя аспекты быцця чалавецтва проста для ўспрымання мовай. У дадзеным

выпадку павялічылася значнасць падтэксту, змянілася роля патэнцыяльнага чытача, які выступаў як сааўтар.

Адчуванне чужароднасці, марнасці і абсурднасці вайны, атаясамліванне яе са знішчальнай хваробай, выкарыстанне біблейскіх вобразаў яднала творы вялікай апавядальнай формы празаікаў. Ва ўспрыманні Э. Хемінгуэя асаблівае месца займала ўвасабленне вайны як прыгоды, цікавага спартыўнага матча. Письменнік пераносіў на апавядальнікаў уласныя ўяўленні пра Першую сусветную вайну. Персанажы ў большасці выпадкаў добраахвотна накіроўваліся ў Стары Свет, каб здзейсніць подзвіг, пацвердзіць мужчынскую годнасць. Калі воляй выпадку баявыя дзеянні выходзілі з-пад кантролю, пратаганісты сыходзілі з вайны. Карэнным адрозненнем твораў М. Гарэцкага на ваенную тэматыку было параўнанне вайны з крывавай, часам бессэнсоўнай працай, пазбаўленай флёру рамантыкі, гераізму і самаахвяравальнасці. Паводле меркаванняў беларуса-інтэлігента, парушыць прысягу, адмовіцца ад працы – справа ганебная. Падобны ўчынак сведчыў пра нясталасць асобы. Персанажы М. Гарэцкага не сыходзілі з вайны з прычыны таго, што баранілі родную зямлю ад нашэсця акупантаў. Для шараговага беларуса-гараджаніна вайна паступова паўстала як пачвара, што паглынала дзяцей і старых, пазбавіла яго самога фізічных сіл.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Сучасныя даследчыкі літаратуры пра Першую сусветную вайну сутыкнуліся з праблемай класіфікацыі твораў на дадзеную тэматыку. Паводле ваеннага вопыту мастакоў слова, вылучаюцца кнігі аўтараў-удзельнікаў (А. Барбюс, Р. Олдынган, Э.М. Рэмарк і інш.) і працы літаратараў-сучаснікаў канфлікту (В. Вулф, Б. Шоў). У праблемнае поле трапілі апавяданні і раманы, што нарадзіліся ў мастакоў слова, якія разглядалі падзеі вайны шмат часу пасля іх заканчэння (П. Бэйкер, С. Хіл). У дадзеным выпадку вопыт удзелу ў вайне адсутнічаў. Звесткі пра катаклізм звязаны з сямейнай гісторыяй, спецыяльнай літаратурай, перыёдыкай пачатку ХХ ст. Адносіны пісьменнікаў да наступстваў вайны дазволілі вылучыць творы, у якіх 1914 – 1918 гг. адлюстраваны ў негатыўным рэчышчы. Ім проціпастаўлялася літаратура, што разглядала ваенныя дзеянні як станоўчы момант развіцця як асобнага чалавека, так і грамадства. У асобную групу вылучаюцца кнігі прапагандысцкай скіраванасці.

У творах пра Першую сусветную вайну заходнееўрапейскіх і амерыканскіх аўтараў былі распрацаваны асноўныя прынцыпы адлюстравання ваеннай рэчаіснасці. Іх выяўленне і сістэматызацыя дазволілі стварыць іх тыпалогію. Асноўнымі з'яўляюцца прынцыпы суаднесенасці аўтабіяграфічнага, дакументальнага і мастацкага, змена статусу апавядальніка і персанажа, хра-

натоп, які характарызуецца тэмпаральным разрывам, прынцыпы супрацьпа-стаўлення і звароту праз адзінкавае да агульначалавечага, натуралістычная дэталізацыя, адлюстраванне крызісу старых аксіялагічных устаноў, скаса-ванне высокага статусу персанажа-індывіда, асаблівыя адносіны прэзаікаў да смерці (мартызм). Прыгожае пісьменства, што нарадзілася ў Старым Све-це, перадало спецыфіку ўзброенага канфлікту і змадэлявала асноўныя шля-хі развіцця мастацтва слова на дадзеную тэматыку. Яны распаўсюдзіліся на прадмет нашага даследавання: амерыканскую і беларускую прозу, кнігі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага [3; 5; 15; 16].

2. Асэнсаванне падзей Першай сусветнай вайны прымусіла Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага пачаць пошукі сродкаў яе ўвасаблення ў літаратурна-мастацкім творы. Яны пазнаёміліся з асобнымі прынцыпамі адлюстравання вайны па спадчыне Л. Талстога (у прыватнасці па «Севастопальскіх апавяданнях» і «Вайне і міры»). Ва ўласных творах малой формы («Першыя сорак дзевяць апавяданняў»; «Літоўскі хутарок», «Генерал», «Рускі», «На этапе», «Пакінутыя хаты», «Уцекачы», «Палонны») яны пераасэнсавалі-адмовіліся ад некато-рых прынцыпаў пабудовы мастацкага твора пра вайну, характэрных для дру-гой паловы XIX ст. У пачатку XX ст. рэалістычная проза пашырыла свой выяўленчы дыяпазон, засвоіла прынцыпы мадэрнісцкай эстэтыкі. Так, прыём «унутранага маналогу» паступова прыняў форму «плыні свядомасці». Пасля-доўны выклад падзей саступіў месца мантажу разрозненых фрагментаў, аб'яд-наных творчай задумай. Э. Хемінгуэй і М. Гарэцкі засвоілі гэтыя інавацыі. Лексічны складнік твораў амерыканскага і беларускага пісьменнікаў транс-фармаваўся. У адпаведнасці са спецыфікай аб'екта адлюстравання ўзнёслая лексіка саступіла месца будзённай. Празаікі лічылі малаперспектыўным ува-сабленне калектыўнага ці асабістага гераізму на сучаснай ім татальнай вайне. З Л. Талстым іх яднала жаданне раскрыць унутраны свет персанажа, які тра-піў у надзвычайную сітуацыю, высветліць, як прастора шпіталю ўздзейнічае на светаўспрыманне параненага і старонняга назіральніка.

Амерыканскі і беларускі прэзаікі спалучылі ўласна мастацкія элементы з дакументальнымі і аўтабіяграфічнымі. Прыватныя эпізоды выраслі да агульна-чалавечых заканамернасцей. Занатаваныя падзеі сведчылі пра крызіс асноў-ных грамадскіх каштоўнасцей. Пісьменнікі звярталіся да натуралістычнай дэ-талізацыі, каб раскрыць сутнасць ваеннага часу [7; 10; 13; 19; 20; 22; 25].

3. Феномен творчага бачання свету прыцягнуў увагу Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага (кнігі «Фіеста», «Бывай, зброя!», «На імперыялістычнай вайне»). Магчымасць прасачыць змены ў псіхалогіі апавядальнікаў, надзеленых асаб-лівым бачаннем прыгожага, была надзвычай актуальнай. Прагаганісты зрабілі выснову, што франтавое быццё дэгераявала, таму разважаць пра яго неаб-ходна было пераважна будзённай мовай. Выкарыстанне табуіраванай лексікі непазбежна, але яна – выразнік думак уніфікаванай масы, якой супрацьпастаў-

ляўся пратаганіст-творца. Ён лічыў вайну надзвычайнай па наступствах хваробай, непадуладнай сучаснай яму цывілізацыі. Адна з праяў хваробы – раненне, атрыманае на перадавой. Апавядальнік перажыў яго як духоўную смерць, што звязана з уваскрэсеннем-нараджэннем новых уяўленняў пра месца творцы на татальнай вайне. Узброены канфлікт успрымаўся праз катэгорыю «ахвяраванне». У творах пераасэнсоўваўся вобраз агнца, які не мог выкупіць грахі чалавецтва. Нягледзячы на тое, што і аўтары, і апавядальнікі своеасабліва ставіліся да хрысціянства, яны карысталіся біблейскімі вобразами і матывамі (агнец, патап, рака, мост, голуб) [4; 8; 9; 11; 14; 17; 23; 26].

4. Разыходжанні ва ўспрыманні сусветнай вайны апавядальнікамі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага звязаны з іх нацыянальнай прыналежнасцю, асабістым вопытам (у першую чаргу з праблемамі Адраджэння, у выпадку з беларускім пісьменнікам). Разуменне вайны як цяжкай і крывавай працы-абавязку ўласціва персанажу-беларусу, які прысягнуў перад таварышамі. Ухіліцца ад выканання абавязку для яго – ганебны ўчынак, няварты сапраўднай асобы. Знаходжанне на чужой вайне для апавядальніка-выхадца з ЗША атаясамлівалася з гульнёй і авантурай. У момант, калі правілы гульні парушаліся светам, персанаж дазваляў сабе заключыць «сепаратны мір». Апавядальнік-амерыканец адчуваў, што асноўныя катэгорыі, якія кіравалі яго папярэднім жыццём, знішчаны. Пратаганіст разумеў, што яго чакае доўгі шлях да набыцця сэнсу жыцця. Для персанажа-беларуса, загартаванага барацьбой за права набыць адукацыю, годны сацыяльны статус, занятага роздумам пра будучыню не толькі сваю, але і свайго народа, з якім ён імкнецца сябе атаясамліваць, падобная праблема менш актуальная. І да, і пасля вайны для апавядальніка засталася нявырашаным пытанне, як дапамагчы народу заняць пачэснае месца сярод іншых. Калі героі Э. Хемінгуэя не імкнуцца высветліць, што сабой уяўляе амерыканскі этнас, то героі М. Гарэцкага вымушаны сутыкацца з праблемамі нацыянальнай ідэнтыфікацыі, адстойваць сваю годнасць і на вайне, і ў мірны час (10 – 20-я гг. XX ст.) [1; 2; 6; 12; 21; 24].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі, атрыманыя падчас даследавання, могуць стаць базай для далейшага параўнальна-гістарычнага разгляду мастацкіх твораў пра Першую сусветную вайну. Яны могуць выкарыстоўвацца ў курсах лекцый і на семінарскіх занятках па гісторыі амерыканскай і беларускай літаратуры XX ст.; у падручніках і навукова-метадычных дапаможніках для студэнтаў філалагічных факультэтаў; падчас падрыхтоўкі курсавых, дыпломных прац, магістарскіх дысертацый, падчас распрацоўкі вучэбных праграм; на спецкурсах, прысвечаных творам пра Першую сусветную вайну.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых выданнях, рэкамендаваных ВАК Беларусі

1. Третьяк, З. Сравнительно-типологический анализ способов и приёмов изображения понятия «война» на примере произведений Э. Хемингуэя и В. Быкова / З. Третьяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2008. – № 2. – С. 188 – 192.

2. Третьяк, З. Сравнительный анализ основных способов изображения первой мировой войны на примере творчества Э. Хемингуэя и М. Горького / З. Третьяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2009. – № 1. – С. 89 – 93.

3. Траццяк, З. Асноўныя прынцыпы адлюстравання Першай сусветнай вайны ў заходнееўрапейскай і амерыканскай літаратурах / Траццяк З. // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2009. – № 7. – С. 164 – 168.

4. Траццяк, З. Выпрабаванне літаратурнага героя-прадстаўніка «згубленага пакалення» трагічным каханнем (на прыкладзе раманаў «Фіеста» і «Бывай, зброя!» Э. Хемінгуэя, «Тры таварышы» Э.М. Рэмарка) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2010. – № 1. – С. 146 – 150.

5. Траццяк, З. Жанр літаратурна-мастацкага дзённіка ў заходнееўрапейскай і беларускай літаратуры аб Першай сусветнай вайне (на прыкладзе твораў М. Гарэцкага і Э. Юнгера) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2010. – № 7. – С. 116 – 120.

6. Траццяк, З. Гісторыка-кантэкстуальны падыход да твора М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне» / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2011. – № 10. – С. 23 – 27.

7. Траццяк, З. Мірная і ваенная рэчаіснасць у зборніку Э. Хемінгуэя «Першыя сорак дзевяць апавяданняў»: узаемапрацікненне і проціпастаўленне / З. Траццяк // Учёные записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова». Сборник научных трудов. – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. – Том 12. – С. 211 – 219.

8. Траццяк, З. «Страчанае пакаленне» як літаратурны феномен (на прыкладзе рамана «І ўзыходзіць сонца» Э. Хемінгуэя) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2012. – № 2. – С. 43 – 48.

9. Траццяк, З. Пераасэнсаванне традыцый «рамана выхавання» ў амерыканскай літаратуры аб Першай сусветнай вайне (на прыкладзе рамана «Бывай, зброя!» Э. Хемінгуэя) / З. Траццяк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя З. Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія. – Гродно: ГрГУ, 2012. – № 1(127), 2012. – С. 19 – 24.

10. Траццяк, З. Лёс беларуса на Першай сусветнай вайне ў малой прозе М. Гарэцкага / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2013. – № 2. – С. 15 – 22.

11. Третьяк, З. Перспективы литературоведческого анализа понятия «потерянное поколение» / З. Третьяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2013. – № 10. – С. 2 – 6.

Артыкулы ў навуковых зборніках

12. Третьяк, З. Художественное видение Первой мировой войны в американской и белорусской прозе первой трети XX века (на примере романов «Фиеста» и «Прощай, оружие!» Э. Хемингуэя и повестей «Ціхая плынь» и «На імперыялістычнай вайне» М. Горэцкага) / З. Третьяк // Проблемы истории литературы. Выпуск двадцатый. – Москва–Новополоцк, 2008. – С. 45 – 50.

13. Траццяк, З. Матыў вяртання ў апавяданні Э. Хемінгуэя «Дома», рамане Э.М. Рэмарка «Вяртанне» і кнізе «На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)» М. Гарэцкага / З. Траццяк // Американские и европейские исследования: 2008 – 2009; под ред. Ю.В. Стулова. – Минск: МГЛУ, 2010. – С. 203 – 208.

14. Третьяк, З. Авторское видение Первой и Второй мировых войн в романе Э. Хемингуэя «За рекой, в тени деревьев» / З. Третьяк // Романо-германская филология в контексте гуманитарных наук: международный сборник научных статей. – Новополоцк: ПГУ, 2011. – С. 121 – 123.

15. Траццяк, З. Даследаванне беларускага прыгожага пісьменства XX стагоддзя ў кантэксце заходнеўрапейскай і амерыканскай літаратуры / З. Траццяк // Романо-германская филология в контексте гуманитарных наук: международный сборник научных статей. – Новополоцк: ПГУ, 2011. – С. 227 – 230.

16. Траццяк, З. Новыя шляхі асэнсавання спадчыны М. Гарэцкага аб Першай сусветнай вайне ў кантэксце даследаванняў, прысвечаных амерыканскай і заходнеўрапейскай літаратуры / З. Траццяк // Контексты мировой литературы: сборник научных статей. – Новополоцк: ПГУ, 2011. – С. 273 – 278.

17. Траццяк, З. Адлюстраванне Першай сусветнай вайны вачыма «я»-апавядальнікаў у творах вялікай апавядальнай формы Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага / З. Траццяк // Романо-германская филология в контексте науки и культуры: международный сборник научных статей. – Новополоцк: ПГУ, 2013. – С. 226 – 233.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

18. Третьяк, З. Человек на войне в творчестве Э. Хемингуэя и В. Быкова / З. Третьяк // Гендер и проблемы коммуникативного поведения: Сборник материалов Третьей международной научной конференции. – Полоцк: ПГУ, 2007. – С. 414 – 416.

19. Tratsiak, Z. The peculiarities of the First World War representation in M. Garetsky's literary work / Z. Tratsiak // Материалы конференции молодых учёных. Полоцкий государственный университет, 22 – 23 апреля 2009 года. – Новополоцк: ПГУ, 2009. – С. 24 – 26.

20. Tratsiak, Z. The peculiarities of the First World War presentation in American literature / Z. Tratsiak // Материалы конференции молодых учёных. Полоцкий государственный университет, 28 – 29 апреля 2010 года. Выпуск 2. Часть 1. Гуманитарные и социальные науки. – Новополоцк, ПГУ, 2010. – С. 48 – 50.

21. Трацяк, З. Лёс жанчыны-прадстаўніцы «страчанага пакалення» ў раманах «І ўзыходзіць сонца» і «Бывай, зброя!» Э. Хемінгуэя / З. Трацяк // Гендер и проблемы коммуникативного поведения: сборник материалов четвертой международной научной конференции. – Новополоцк: ПГУ, 2010. – С. 256 – 259.

22. Tratsiak, Z. 'Wound' Motif in the American and Belarusian Fiction about the Great War / Z. Tratsiak // National and European Dimensions in Research. Materials of Junior Researches' III Conference. In 3 Parts. Part 2. Humanities. – Novopolotsk, PSU, 2011. – PP. 73 – 76.

23. Трацяк, З. Агульнае ў адлюстраванні Першай сусветнай вайны ў творах М. Гарэцкага і Э. Хемінгуэя / З. Трацяк // V Машеровские чтения. Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. Витебск, 29 – 30 сентября 2011 г. – Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. – С. 187 – 189.

24. Трацяк, З. Нацыянальная спецыфіка адлюстравання Першай сусветнай вайны ў творах М. Гарэцкага і Э. Хемінгуэя / З. Трацяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць. Матэрыялы XX Гарэцкіх чытанняў. Мінск, 14 чэрвеня 2012 г. – Мінск, 2012. – С. 132 – 136.

25. Трацяк, З. Пераасэнсаванне талстоўскай традыцыі ў творах М. Гарэцкага і Э. Хемінгуэя пра Першую сусветную вайну / З. Трацяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 120-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага). Матэрыялы чытанняў. Мінск, 15 лютага 2013 г. – Мінск, 2013. – С. 205 – 209.

26. Трацяк, З. Беларус-бежанец як нацыянальны прадстаўнік «страчанага пакалення» (на прыкладзе твораў М. Гарэцкага) / З. Трацяк // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследавання. Матэрыялы II Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі маладых вучоных. Мінск, 22 сакавіка 2013 г. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2013. – С. 292 – 296.

РЭЗЮМЭ

Траццяк Зоя Іванаўна

Ідэйна-мастацкае асэнсаванне Першай сусветнай вайны ў творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага: агульнае і адметнае

Ключавыя словы: Першая сусветная вайна, амерыканская проза, беларуская проза, параўнальна-супастаўляльнае літаратуразнаўства, тыпалогія, нацыянальная самасвядомасць, апавядальнік-творца, прытча, мастацкі прынецп, дакументальна-мастацкае адлюстраванне.

Мэта даследавання – выяўленне тыпалагічных ідэйна-мастацкіх рыс у творах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага пра Першую сусветную вайну.

Тэарэтычная і метадалагічная аснова даследавання – сістэмны падыход да аналізу праявітых твораў з выкарыстаннем прыцыпаў параўнальна-гістарычнага і параўнальна-супастаўляльнага метадаў. Параўнальна-гістарычны метада дае магчымасць звярнуцца да твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага ў кантэксце гісторыі амерыканскай, беларускай і заходнееўрапейскай літаратур першай паловы XX ст. Параўнальна-супастаўляльны метада дапамагае суаднесці творы пісьменнікаў, прысвечаныя Першай сусветнай вайне.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дысертацыя з'яўляецца першым ў беларускім літаратуразнаўстве манаграфічным даследаваннем, прысвечаным параўнальна-тыпалагічнаму вывучэнню амерыканскай і беларускай літаратур пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе корпуса твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага). Навуковая значнасць вынікаў абумоўлена стварэннем тыпалогіі асноўных мастацкіх прыцыпаў пабудовы твораў пра Першую сусветную вайну заходнееўрапейскімі, амерыканскімі і беларускімі аўтарамі; кампаратыўным аналізам выяўленчых мастацкіх форм, тыпалогіі літаратурнага суб'екта, спосабаў выяўлення асаблівасцей мастацкай прасторы і часу, спецыфікі грамадска-філасофскай думкі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага. Тыпалагічнае даследаванне дае магчымасць больш поўна асэнсаваць творчасць нацыянальных класікаў у кантэксце сусветнай літаратуры, дазваляе прыцягнуць увагу замежных даследчыкаў да літаратурна-мастацкіх прац М. Гарэцкага.

Рэкамендацыі па выкарыстанні і галіна прымянення атрыманых вынікаў. Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры далейшым вывучэнні творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага; пры стварэнні навучальных дапаможнікаў па гісторыі амерыканскай і беларускай літаратур для студэнтаў філалагічных факультэтаў; у працэсе падрыхтоўкі лекцыйных курсаў у ўстановах вышэйшай адукацыі; распрацоўцы спецыяльных курсаў па гісторыі амерыканскай і беларускай літаратур XX стагоддзя, пры напісанні курсавых і дыпломных прац.

РЕЗЮМЕ

Третьяк Зоя Ивановна

Идейно-художественное осмысление Первой мировой войны в творчестве Э. Хемингуэя и М. Горьцкого: общее и особенное

Ключевые слова: Первая мировая война, американская проза, белорусская проза, сравнительно-сопоставительное литературоведение, типология, национальное самосознание, повествователь-творец, притча, художественный принцип, документально-художественное изображение.

Цель исследования – выявление типологических идейно-художественных черт в произведениях Э. Хемингуэя и М. Горьцкого о Первой мировой войне.

Теоретическая и методологическая основа исследования – системный подход к анализу прозаических произведений с использованием принципов сравнительно-исторического и сравнительно-сопоставительного методов. Сравнительно-исторический метод даёт возможность обратиться к произведениям Э. Хемингуэя и М. Горьцкого в контексте истории американской, белорусской и западноевропейской литератур первой половины XX ст. Сравнительно-сопоставительный метод помогает соотнести произведения писателей, посвящённые Первой мировой войне.

Научная новизна и значимость полученных результатов. Диссертация представляет первое в белорусском литературоведении монографическое исследование, посвящённое сравнительно-типологическому изучению американской и белорусской литератур о Первой мировой войне (на примере корпуса произведений Э. Хемингуэя и М. Горьцкого). Научная значимость результатов обусловлена созданием типологии основных художественных принципов построения произведений о Первой мировой войне западноевропейскими, американскими и белорусскими авторами; компаративным анализом изобразительных художественных форм, типологии литературного субъекта, способов выявления особенностей художественного пространства и времени, специфики общественно-философской мысли Э. Хемингуэя и М. Горьцкого. Типологическое исследование даёт возможность более полно осмыслить творчество национальных классиков в контексте всемирной литературы, позволяет привлечь внимание зарубежных исследователей к литературно-художественным трудам М. Горьцкого.

Рекомендация по использованию и область применения полученных результатов. Результаты исследования могут быть использованы при дальнейшем изучении, творчества Э. Хемингуэя и М. Горьцкого; учтены при создании учебных пособий по истории американской и белорусской литератур для студентов филологических факультетов; в процессе подготовки лекционных курсов в учреждениях высшего образования; разработке специальных курсов по истории американской и белорусской литератур XX века; при написании курсовых и дипломных работ.

SUMMARY

Tratsiak Zoya Ivanovna

Fictional Representation of World War I in E. Hemingway's and M. Haretsky's Writings: the General and the Peculiar

Key words: World War I, American prose, Belarusian prose, comparative literary studies, typology, national identity, creative narrator, parable, literary principle, documentary-fictional portrayal.

The objective of the research is the detection of the typological features which unite or distinguish E. Hemingway's and M. Haretsky's prose works devoted to WWI.

Theoretical and methodological grounds for the research are as follows: the systematic approach to the analysis of prose employing comparative-historical and comparative-contrastive methods. Comparative-historic method allows to study E. Hemingway's and M. Haretsky's works in a broad context of the history of American, Belarusian and west-European literature of the first part of the twentieth century. Comparative-contrastive method enables to compare the writers' works about WWI with each other.

Scientific novelty and value of the results. The thesis is the first monograph comparative-typological study of WWI American and Belarusian literature in native philology. It is carried out on the basis of E. Hemingway's and M. Haretsky's works. The scientific novelty is conditioned on the creation of the typology dealing with the main principles of creation of literary works about WWI by west-European, American and Belarusian authors; the comparative analysis of fictional form, the typology of the literary subject, the peculiar methods of denoting space and time in a piece of prose; the specific character of social-philosophic thought by E. Hemingway and M. Haretsky. The typological study contributes to the understanding of works of national representative writers within the context of world literature. It allows to bring foreign researchers' attention to M. Haretsky's literary heritage.

Practical value. The scientific results of the thesis may be used in the course of further studies in E. Hemingway's and M. Haretsky's works, increasing courses of lectures on foreign (American) and Belarusian literatures; to work out seminars; to prepare students' term papers and degree works on the problems concerning WWI presentation in works of fiction, to compile workbooks for higher educational establishments of the Republic of Belarus.

Зоя Іванаўна ТРАЦЦЯК

ІДЭЙНА-МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ
Ў ТВОРЧАСЦІ Э. ХЕМІНГУЭЯ І М. ГАРЭЦКАГА:
АГУЛЬНАЕ І АДМЕТНАЕ

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасцях 10.01.03 – літаратура народаў краін замежжа (амерыканская);
10.01.01 – беларуская літаратура

Падпісана да друку 16.12.2013. Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 1,16. Улік. выд. арк. 1,24. Тыраж 60 экз. Заказ 1761.

Выдавец і паліграфічнае выкананне :
установа адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»

Ліцэнзія ЛВ № 02330/0548568 от 26.06.2009
Ліцэнзія ЛП № 02330/0494256 от 27.05.2009

211440 г. Наваполацк, вул. Блахіна, 29